

zelítést ugyan, de a méricskélés zsákutcáját elegánsan kikerüli. A filmelemzések a könyvben arra szolgálnak, hogy egy-egy termékeny adaptációértési módszer jobban megvilágítsanak, a hangsúly tehát nem a hosszas értelmezésen van, hiszen a cél az adaptáció dis-

kurzusainak történeti szempontú felvázolása. Legalább ennyire tanulságos lenne az egyes nemzeti filmgyártások adaptáció szempontú történetének megírása is. Király Hajnal kötete egy ilyen irányú vizsgálódás irányába is megnyitja az utat.

OIDIPUSZ-SZINDRÓMA

Karikó Sándor (szerk.): *Kockázati társadalom és felelősség*

„Ha nem váltunk irányt, alighanem oda jutunk, ahova tartunk.” (34.)

■ A tömegtársadalmak és jóléti társadalmak, vagyis korunk közösségszervezésének alapvető berendezkedési módozatai a beláthatóság és ember voltunk etikai alapstruktúrájának kérdéseiben üres foltokként jelennek meg. A kötetben található szövegek felhívják a figyelmet a válaszok szükségességére és a működőképes rendszer életre hívását sürgetik, illetve mintákat jelenítenek meg, megoldásokat kínálnak. A Pécssett, 2010. április 29–30-án *Kockázati társadalom és felelősség* címmel szervezett konferencia dokumentumait olvashatjuk az Áron Kiadónál megjelent kötetben. A 2010-ben Európa Kulturális Fővárosa címet viselő dél-magyarországi testvérváros, az említett eseményhez kötött rendezvénysorozat egyik állomásaként a város támogatásával és az Alkalmazott Filozófiai Társaság, valamint az Ethosz Tudományos Egyesület szervezésében rendezte meg a fent említett konferenciát. Ezt az elmúlt évek során hat hasonló nemzetközi rendezvény előzte meg. Karikó Sándor, a kötet szerkesztője az előszóban a következőképpen foglalja össze a felvetett problémakörben megfogalmazódó legfontosabb mondanivalót: „a globális folyamatokra globális tartalmú s jelentőségű felelősségtudattal szükséges és kívánatos módon válaszolnunk” (8.) kell. A kötet tematikusan öt részre tagolódik, ezek külön-külön a következő problémákkal foglalkoznak: *A globalizáció kihívásai* (11.); *Identitás, felelősség és felelőtlenység*

(63.); *Kockázatok és felelősség* (103.); *Politika, kockázat és felelősség* (155.), valamint *A gyógyítás felelősségétől a tökéletességig* (193.).

Ulrich Beck, a 20. század egyik jelentős szociológusának 1986-ban *Kockázati társadalom* címmel megjelent könyvének gondolatmenetét, illetve azt az új fejlemények viszonylatában áttekintő tanulmánykötetet tart kezében az olvasó.

Lányi András *A kockázati társadalom vége* (11.) című tanulmányának központi gondolata egy a technológiai és gazdasági szolgaságtól független politikai tér életre hívása. Az „embertelen” tudás, amely a szöveg tanúsága szerint a „technológiai imperatívusz, gazdasági racionalitás, a történelmi szükségszerűség” hármas bástyáján nyugszik, élehetetlen társadalmi követelményekkel jár. A politikát – itt a szerző Ulrich Beck egyik szövegét elemzi – megfosztották döntő szerepétől a jólét és a haladás eszméi, melyek támpillére a gazdaság és a tudomány. A nyolcvanas évek közepén írott könyvében Beck, nem előzmény nélkül, tükröt tart a technológiába vetett hit elé, annak ígéretét – a természetet megbabolázását és a tudatosság kiterjesztését – mint veszélyforrást mutatva fel. A kockázati társadalom színterén a hatalom igazsága visszanyerte tekintélyét, állapítja meg a szerző. A kérdés a következőképpen fogalmazható meg: hogyan lehetséges az új politikum szféráját úgy átalakítani, hogy hitele ne vesszen el

A tanulmány (recenzió) az Európai Szociális Alap által 2007–2013 között a POSDRU/107/1.5/S/76841. számú szerződés alapján társfinanszírozott „Modern doktori képzések: nemzetköziesítés és interdiszciplinaritás” című projekt keretében készült.

Áron Kiadó, Bp., 2010.

újra, akkor, amikor a közös életszervezés kérdéseiben hozott döntések világméretű következményekkel járnak, ugyanakkor a tudás, amit a döntések érvényessége követel, nem emberi léptékű.

A felvilágosodás ígéretével szemben azt tapasztaljuk – állapítja meg Losonczi Alpár *A kockázat expanziója: döntés és szorongás* (49.) című tanulmányában –, hogy „döntenünk kell akkor is, amikor a rendelkezésre álló tudás nem elegendő” (56.), ebből a bizonytalanságból fakad a szorongás. Azt az eszményt, miszerint tudás által megteremthető a bizonyosság, mostanra megdöntötte az a felismerés, hogy a komplex rendszerek az előre nem látott melléktermékek miatt kiszámíthatatlanok, ami a kockázatok megsokszorozódásához vezet. A nemtudás és a bizonytalanság váltja fel az optimista tudáskonceptióban megalapozott bizonyosságot, „a megismerés és a cselekvés racionalizációja nem iktathatja ki a cselekvésünkből adódó radikális bizonytalanságot” (53.), szögezi le Losonczi Alpár. Következtetesként megfogalmazható, hogy a kockázat és a bizonytalanság temporális meghatározottságát a katasztrófa szükségszerű bekövetkezésének figyelembevételével kell kezelni, ennek értelmében kell fellépni mind az egyént, mind a társadalom egészét érintő döntésekben.

Bertók Rózsa *A legeltetéstől a lelegelt legelőig* (37.) című tanulmányában modellek felvázolásával mutat be két alapvető emberi magatartásformát, amelyek történelmi társadalom-modelleket jellemeznek, ezek: a „homo oeconomicus”, illetve a „homo moralis”. A kérdés az lesz, hogy melyik élvez prioritást. Először az archaikus modellel találkozunk, amelyben nem a javak elosztása motiválja a teljesítményt, hanem a társadalmi megbecsülés. Aztán Bernard Mandeville bűnkonceptiója termeli az etikát, és mozgósítja a gazdaságot. Adam Smith „láthatatlan kéz”-elméletében a szerepekre kerül a hangsúly, melyeknek szabálya önmaguk meghatározottsága, és önosságuk nyomán tartják fent a társadalmat. Itt a szimpátia a harmónia megteremtője. James McGill Buchanantól származik a „szemetelés a tengerparton”, vagyis a spontán rendtelenség modellje. Szerinte a spontán haszon felülírja az univerzális értékeket. Garrett-Hardin modellje a *renitencia* elkerülhetetlenségével szembesít Immanuel Kant imperatívusza ellenében. „Az

utolsó modellt most írja az élet” (46.), ez a „negativitások társadalma” lenne (46.), mondja a szerző.

Szécsi Gábor (73.) az elektronikus kommunikáció elterjedésében és az e térben kialakuló közösségek fogalmi konvergenciájában látja a nagy lehetőséget, az új világrend megszületéséhez vezető etikus globalizáció esélyét. Az említett hálózatok lehetővé teszik az egyén számára, a teremtett kapcsolatok révén pedig megkövetelik – a hagyományos közösségi, társadalmi keretektől való kilépést. A szerzőt idézve: „tanulmányomban arra kívánok rávilágítani, hogy az újonnan szerveződő közösségi formák, a globális kommunikáció eredményeként megszülető összetett identitások és az új társadalmi kategóriák miként vezethetnek el a Fromm¹ által szükségesnek tartott minőségi fordulathoz, a globális felelősség által vezérelt etikai globalizációhoz” (75–76.).

A technikát használó ember új kockázati forrásokat jelent a 20. században – hangsúlyozza a *Kockázat és felelősség* (103.) című tanulmány Ulrich Beck és Hans Jonas nyomán. Felhívja a figyelmet, hogy a kockázat új formáira új felelősségkonceptiókkal szükséges válaszolni. Előtérbe kerül a *kumulatív*, vagyis az időben kiterjedt cselekvések következményeire figyelő szem szükségessége. A két szerző fő műveit összegző és értékelő Tóth I. János Jonas elemzéseire fekteti a hangsúlyt, mondván, míg Beck leginkább a kockázat problémáját járja körül, Jonas a kockázat és felelősség kapcsolatát vizsgálja. A szövegben a kockázat és felelősség fogalmainak értelmezését találjuk, valamint – a szerző szavaival élve – a technooptimista és technopesszimista álláspontok közötti középút etikai lehetőségét. Az elv abban a feltételben fogalmazódik meg, hogy minden technológiai fejlesztés esetében figyelembe kell venni a legrosszabb lehetséges kimenetet, és egy ilyen újítás csak akkor kerülhet felhasználásra, ha nem veszélyeztet az emberiség létezését. Az írás a kötet elején megjelenő visszafogott növekedés konceptióval áll összefüggésben.

Az információs hálózatok újra terítékre kerülnek Márfai Molnár László *A kockázati tőke és a felelősség rendszerei* (83.) című tanulmányában. Az önazonos szubjektum problémája, mint a moralitás alapja és a tudás státuszváltozása egyaránt, betöltendő űrnek minősül a fele-

lősség kérdésének perspektívájában. Az említett hálózatok elterjedése és homogenizációs tendenciája „az instrumentálizált és folytonosan időbeli megújulást tételező tudástérben”(91.) – Paul Ricoeur fogalmaival – legfeljebb az idem-identitást teszik lehetővé. Együttesen a *lokalitás* törekeny szubjektumformáló jellegét őrlik fel, melynek hiánya a narratíván alapuló moralitás kérdésességét, így a felelősség problémáját egyaránt érinti. A szöveg a nevelés kérdéseire is kitér a narratívák szükségessége kapcsán.

Serge Latouche nyomán Szabó Tibor a növekedésre alapozott társadalommal szemben kínál alternatívát *A globális „visszafogott növekedés” paradigmája* (23.) című szövegében. A négy részre tagoltó írás először a jelenlegi helyzet fenntarthatatlanságát mutatja fel, amit Naomi Klein nyomán a „katasztrófa kapitalizmus” fogalomban összegez. A soron következő részben egy lehetséges jövőképet fed fel, amely az összeomlástól vezérelt közösségek új világrendjében, globális összefogásában csúcsoad ki. Majd ennek alapján életmódváltásra hívja fel az olvasót, amely a közvetlen kapcsolatokra alapozott, és az élet élvezetének központi helyet adó koncepciójában körvonalazódik. Ez az, amit Serge Latouche *visszafogott növekedésnek* nevez. A materiális javakban megtestesülő célokat fel kell hogy váltsa az élhető élet szemlélete. Végül a szerző Dominique Belpomme és Pascal Bruckner meglátásaival támasztja alá az előbbi gondolatmenetet.

A „globálisan előállított bizonytalanság”² világában a felelősség kérdése fontos szerepet kap, hangsúlyozza a másik tanulmány szerző, Karikó Sándor (63.). Ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy habár az érintett személyek (pl. politikus, gazdasági-pénzügyi-banki szakember, cégtulajdonos) elvileg egyetértenek a felelősségvállalás szükségességével, tevékenységükben nyomatékosabban érvényesülnek a haszonelvű szempontok. Így áll elő az a helyzet, melyet a tanulmány, Beck nyomán, a „szervezett felelőtlenység” fogalmában ragad meg. A kockázatok sokasága, illetve az a kihívás, hogy globális tekintettel mérjük fel ezeket a kockázatokat, megfelelő megfontolás híján felszámolja a felelősséget. A felelősség felvállalásának alapvető kritériuma a jövőbe tekintés. Karikó megállapítja, hogy a „kor kihívásainak (kockázatainak)

megfelelő felelősségvállalás tömegmértékben még nem alakult ki”. (68.) A tanulmány figyelmeztet arra, hogy óvatosan kell közelíteni mind a bizonytalanságok, mind a veszélyek értékeléséhez, másképp előállhat a felelőtlenység kockázata, Beck formulájának tükörképe.

Hogyan kapcsolódik az idő, melynek értelmezési keretei a szimultaneitás, a szukcesszivitás és a tartam, a felelősség fogalmának értelmezéséhez? Erre a kérdésre próbál választ adni Mészáros András *Társadalmi idő és felelősség* (93.) című tanulmánya, irodalmi hivatkozásokkal alátámasztva gondolatmenetét. Az elemzésben ismét megjelenik az előző szövegben is szereplő identitásazonosság probléma, amely a folytonosság kereteiben valósulhat meg, és alapját képezi a moralitás lehetőségének. Az idő szűke koncepciójában a folytonos megújulás követelménye szintén közös pont, amely itt a felejtést hozza felszínre, és végül a felelősség lehetetlenségére mutat rá. Ricoeur fogalmait használva a szerző nyomán lehetetlenné válik az *ipszeitás* fenntartása.

„Vannak-e és milyen esélyei a felelőségteljes cselekvésnek és életvitelnek egy olyan társadalomban, ahol a kockázat létjellemzővé vált?” (129.) – teszi fel a kérdést Ungvári Zrínyi Imre *A függőség, kockázat és felelősség rendszerei* (129.) című tanulmánya elején. A kérdések a lehetőség és feltétel fogalmi köré csoportosulva fogalmazódnak meg, illetve felmerül az a dilemma, hogy a filozófiának milyen szerep jut a kockázattársadalomban. Az emberi élethez a lehetőség úgy tartozik hozzá – mondja a szerző – mint attól való függőség, így a függőség kiiktathatatlan, illetve vele együtt a kockázat is, a lehetőségek választásában ugyanis szerepe van a szabadságnak, a mérlegelésnek, az irányítás viszont nincs a kezünkben. A jó élet e választásokat motiváló célként határozódik meg. A beláthatatlanság ellenére szükséges döntésen kívül az ember eszköze utaltsága, függősége is kockázati forrásként jelenik meg. A rendszerszerűségben foglalt sokirányú diskurzus és sajátos racionalitás által szétfeszített társadalmi szféra kockázat-érzékelésének gyengülése a szerző véleménye szerint az ágazati etikák kidolgozására irányuló igényt hoz felszínre.

A felelősséget nem úgy kell értelmeznünk, mint valami kívülről a helyzethez

csatolt többletet – állítja Veress Károly. A felelősség a cselekvések és történések, saját értelemtörténésünk velejárója, melyből képtelenek vagyunk kilépni. A szerző *A felelősség mint kérdés* (115.) című tanulmányban a filozófiatörténet felelősségkoncepcióit elemzi, míg végül Hans Georg Gadamer hermeneutikai álláspontja értelmében a felelősséget úgy határozza meg mint a racionális önreflexivitást megelőző helyzetszerű tapasztalatokban benne rejlő és ezen tapasztalatokban magára találó ember szükségserű velejáróját. A felelősség *játékából* bomlik ki a felelősség maga. Többször hangsúlyt kap a szövegben az a gondolat, miszerint nem kizárólag etikai problémaként kell kezelni a felelősséget, hanem az emberi lét alapvető meghatározottságaként. A szerző a szöveg utolsó soraiban a parancsértés kérdését felvetve világítja meg gondolatmenetét.

A globalizáció jelenségét a gazdaság és politika viszonyában, illetve az előbbinek az utóbbi fölött uralkodó jellegét hangsúlyozva tárgyalja Garaczi Imre *Társadalmi modellek és kockázatok* (141.) című tanulmánya. Ulrich Beck álláspontját helyenként javalló, máshol cáfoló tekintettel követi a szerző, de a legfontosabb ponton egyetért vele, elmarasztalja azt a liberális politikát, mely a gazdaság tekintetében a *szabad kéz* elvét követi. A közelmúlt gazdasági eseményeit elemző szöveg tanúsága szerint ugyanis – Slavoj Žižek fejtegetését figyelembe véve – e gazdasági modell a nemzeti alapon legitimizálódó demokratikus képviselői államformák hatalomgyakorlását lehetetlenné teszi. Ezt azzal támasztja alá, hogy a tökemozgás előnyös kimeneteléhez, vagyis az állami apparátusok és tőke fenntartásához szükségessé válik a multinacionális cégek irányultságainak való megfelelés. Felmutatja a tényt, miszerint „nem létezik a nagy idea, a semleges piac”.

Gervai Pál és Trautmann László *Létbiztonság és kockázat* (155.) című tanulmánya a magyarországi közgazdaságtudomány újbóli megalapozását sürgeti. Szerintük a fejlődés fogalmának az értelmezése szükséges. A két szerző a 20–21. század magyarországi gazdaságpolitika-elméleti megalapozottságának az útvesztőt próbálja bejárni. Elemzés alá veszik Tőkei Ferenc Marx-értelmezését/félreértését, illetve azt a szerepet, amit *A társadalmi formák marxista elméletének*

néhány kérdése című könyve játszott a Kádár-korszakban. A Kádár-korszakra jellemző vulgármarxista értelmezési keretet is kritika alá veszik. A növekedés és fejlődéelmélet elválása az elmúlt húsz év magyarországi gazdaságpolitikájában orvosolandó probléma – jegyzi meg a szerzők.

Következőként Víg Zoltán és Tamara Gajinov (169.) közvélemény-kutatásának eredményét és következtetését olvashatjuk, amelyben a szerb állam Aarhusi Egyezményből eredő kötelezettségeinek betartását vizsgálják. Az egyezmény magában foglalja a környezetvédelemmel kapcsolatos információk közreadásának szabályozását, „mely a környezeti ügyekben az információhoz való hozzáférést, a nyilvánosságának döntéshozatalban történő részvételét és az igazságszolgáltatáshoz való jogot hivatott biztosítani.” (169.)

Himfy József a *Politika előtt – politika után?* (181.) című tanulmányában az egyének, polgárok szerepét, szerepvállalásuk szükségességét hangsúlyozza a polgári demokrácia normatív funkciójának fenntartásához. Illetve azt vizsgálja, hogy a jelen magyarországi helyzethez, vagyis a „szabadságszerető és intézményeket működtetni, lehetőségeiket kiaknázni akaró polgárok” (181.) hiányához milyen események, tényezők járultak hozzá. Himfy a normatív és habituális készségeket vizsgálja, melyek alapjaiban érintik a liberális jogállami berendezkedést.

A biotechnológiai eredmények alkalmazásának problémáival találkozunk Barcsi Tamás *Az ember tökéletesítésétől az új emberig* (193.) című tanulmányában. A szerző a lehetségesen felmerülő problémákat a szöveg első felében irodalmi utalásokkal szemlélteti. Ezek közös pontja az „új ember világa”, vagyis az emberi jellemzők, képességek alapvető átalakulása. A tanulmány felmutatja az említett technológia alkalmazásának előnyeit, illetve hátrányait. Ilyen előny például a felismert betegségekre való hajlandóság kiiktatása, ugyanakkor a tulajdonságok megváltoztatása nem vezet egyértelmű eredményre a Dean Hamer és Peter Copeland-féle ún. bizonytalansági elv szerint. Nem elhanyagolható a kérdés, hogy e technológiák alkalmazása miként befolyásolja a társadalmi egyenlőséget, figyelembe véve azt, hogy bonyolultságuk miatt a közember számára valószínűleg elérhetetlenek. Ugyancsak a szerző felve-

tése, hogy a lehetséges manipuláció milyen szándékokat szolgálhat, illetve ki az, aki eldöntheti, hogy például a születendő életnek hogyan kell megformálódnia.

Az orvoslás jelenkori paradigmájának megváltoztatását sürgeti Szolcsányi Tibor *A placebohatás és az orvoslás etikája* (2009.) című tanulmány szerzője. A szöveg elején rövid történeti felvezető láttatja az olvasóval, hogy a téma, illetve a címben említett orvoslási módszer nem új keletű. A hatvanas-hetvenes évek paradigmaváltása azonban oda vezetett, hogy mindinkább az egyén autonómiájának megsértésére való hivatkozással zárták ki ezt az eljárást a terápiás gyakorlatból. Egészen mellőzni nem lehet, a legtöbb gyógyszer hatásának

ugyanis részét képezi a placebo. Az ez irányú kutatások kimutatták, hogy a tudati és pszichológiai tényezőknek igen nagy szerepe van a gyógyulás folyamatában. Ennek a ténynek a figyelembevételével és példák felmutatásával hadakozik a szerző az általa operacionálisnak nevezett felelősségfelfogás ellen.

A kötetben található tanulmányok mind ugyanarra a problémára keresik a választ, nevezetesen, hogyan lehet az egyre növekvő kockázatokat úgy felmérni, hogy az ennek eredményeképpen létrejött döntések kockázatai felelősséggel vállalhatók legyenek, illetve a felelősségvállalás gyakorlása ne csak lehetőségként tűnjön fel.

Jakab András

■ **JEGYZETEK**

1. Eric Fromm: To have or to be? A New Blueprint for Mankind. Harper and Row, Publishers, Inc., New York, 1976.
2. Ulrich Beck: Világkockázati társadalom. Belvedere Kiadó, Szeged, 2008. 20.

AZ INTERKULTURALITÁS MINT KÖZÖTTISÉG PROBLÉMÁJA

Veress Károly (szerk.): *Az interkulturalitás – interdiszciplináris megközelítésben.*

Alkalmazott filozófiai kutatások

■ Nemrégiben látott napvilágot Veress Károly szerkesztésében *Az interkulturalitás – interdiszciplináris megközelítésben* című tanulmánykötet. A könyv a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Filozófia Tanulmányosztályának magyar tagozata által megvalósított nagyobb lélegzetű, hosszabb időre kiterjedő kutatási projekt eredményeként született. A kutatási projektbe bekapcsolódó egyetemi oktatók (Demeter M. Attila, Egyed Péter, Gál László, Ungvári-Zrínyi Imre, Veress Károly) mellett egyetemi hallgatók, mesterképzős diákok és doktorandusok (Bajusz Gábor, Barta Mónika, Czirják Árpád, Ferencz Enikő, Frigy Szabolcs, Lippai Cecília, Lurcza Zsuzsa, Nițu Johanna, Réti Kinga-Eszter,

Schmidt Dániel, Soós Amália, Szócs Krisztina, Zuh Deodáth) is részt vettek.

A kötet egy kutatási folyamatot folytat és tetőz be, amelynek előzetes állomásait a résztvevők által már korábban megjelentetett *A határok átjárhatóságáról*¹ és *Az interkulturalitás filozófiai problémái*² című tanulmánykötetek is jelzik. E kutatási projekt ugyanakkor szervesen illeszkedik a BBTE-n folyó magyar nyelvű filozófiai képzéshez kapcsolódó kutatások fő vonulatába.

Az interkulturalitás, multikulturalitás és transzkulturalitás fogalmainak használata, úgy tűnik, az utóbbi időben divatosává vált. A kötet szerkesztési évét, a 2008-as évet az interkulturális párbeszéd európai

¹ A recenzio az Európai Szociális Alap által 2007–2013 között a POSDRU/107/1.5/S/76841. számú szerződés alapján társfinanszírozott „Modern doktori képzések: nemzetköziesítés és interdiszciplinaritás” című projekt keretében készült.

² Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, Kolozsvár, 2008.